

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

УДК 341.244.7

Д. П. Богатчук
аспірант

Інституту законодавства Верховної Ради України

ЩОДО ВІДНЕСЕННЯ ДОБРОСОВІСНОГО ВИКОНАННЯ ЗОБОВ'ЯЗАНЬ ДО ОСНОВНИХ
ПРИНЦИПІВ СУЧАСНОГО МІЖНАРОДНОГО ПРАВА

Вступ. Добросовісне виконання зобов'язань у міжнародному праві отримало загальне визнання та закріплення у міжнародних документах, зокрема у Статуті Організації Об'єднаних Націй, Віденській конвенції про право міжнародних договорів, Декларації про принципи міжнародного права, що стосуються дружніх відносин і співробітництва між державами відповідно до Статуту Організації Об'єднаних Націй, Заключному акті Наради з безпеки та співробітництва в Європі, що був підписаний державами-учасниками Наради в Гельсінкі.

Без перебільшення можна сказати, що добросовісне виконання зобов'язань є тією фундаментальною та основоположною нормою, дотримання якої є гарантією миру, міжнародної безпеки та збереження світового правопорядку.

Зазначається, що жоден із принципів і жодна з норм не можуть бути практично реалізовані, ефективно застосовуватись без добросовісного виконання державами своїх зобов'язань [1, с. 68].

Водночас, незважаючи на особливу важливість добросовісного виконання міжнародних зобов'язань у сучасному міжнародному праві, це питання не отримало ґрунтовного та різнобічного дослідження в правовій науковій літературі.

Постановка проблеми. Для дослідження суті норми про добросовісне виконання міжнародних зобов'язань треба з'ясувати, чи є ця норма принципом сучасного міжнародного права.

Виклад основного матеріалу. Перш за все варто з'ясувати, що таке «принцип», зокрема «принцип права».

У Словнику іншомовних слів за редакцією О.С. Мельничука міститься наступне тлумачення слова «принцип» (лат. «principium» – основа, начало): «1. Первоначало; те, що лежить в основі певної теорії науки. 2. Внутрішнє переконання людини; основне правило поведінки» [2].

У Словнику іншомовних слів за редакцією Л.О. Пустовіт міститься таке визначення поняття «принцип»: «1) центральне пояснення, особливість, покладена в основу створення або здійснен-

ня чого-небудь; 2) внутрішнє переконання, погляд на речі, які зумовлюють норми поведінки; 3) основа якого-небудь пристрою, приладу» [3, с. 762].

Згідно з тлумачним словником В.І. Даля, «принцип» – наукове чи моральне начало, підвалина, правило, основа, від якої не відступають [4].

Отже, у загальному розумінні принцип – це начало, основа, основне правило тощо.

Щодо принципів права – у юридичній літературі відзначаються різні підходи до розуміння та визначення цього поняття та його сутності.

У юридичній науковій і навчальній літературі принципи характеризують як загальні вимоги, що висувуються до суспільних відносин та їх учасників, як відправні установлення, керівні засади, що виражають сутність права і впливають з ідей справедливості та свободи, а також визначають загальну спрямованість і найістотніші риси чинної правової системи [5, с. 193].

Ю.А. Ведерніков та А.В. Папріна визначають принципи права як «керівні ідеї, положення, провідні засади, що визначають зміст і спрямованість правового регулювання суспільних відносин» [6, с. 91, 265]. Науковці відзначають важливу роль принципів права, на основі яких формуються норми й права і які є «фундаментальними конструкціями» всього масиву норм права, всієї системи права [6, с. 92].

А.Д. Машков пропонує таке визначення: «принципи права (правові принципи) – це основні вихідні начала, положення, ідеї, що виражають закономірності та сутність права як специфічного соціального регулятора, які закріплені в законодавстві країни та виступають основою для побудови системи правового регулювання суспільних відносин у межах конкретної правової системи» [7, с. 270].

Натомість автори підручника «Актуальні проблеми теорії держави і права» за редакцією Р.В. Шагієва зазначають, що поняття «правові принципи» і «принципи права» не є тотожними і співвідносяться радше як загальне до особливого [8, с. 359–360]. Правові принципи зазначений ко-

лектив авторів пропонує розуміти як усі ті вихідні керівні начала (положення, ідеї), які пронизують усю правову матерію, усі правові явища в суспільстві [8, с. 359–360]. Водночас відзначається, що правові принципи поділяються на дві великі групи: (1) принципи чинного права (власне принципи права) як відправні положення (правила), що належать безпосередньо до його змісту, представлені як найважливіші норми, реально виражені та закріплені у цих нормах, та (2) інші правові принципи, що складаються з вихідних юридичних положень та ідей, які з тих чи інших причин на даному етапі суспільного розвитку не належать до змісту чинного права, у вигляді чинних правових норм не зафіксовані, не володіють їх властивостями [8, с. 359–360].

У підручнику «Теорія держави і права» колективу російських авторів за редакцією М.Н. Марченко зазначається, що принципи права становлять собою «основні ідеї, вихідні положення чи провідні начала процесу формування, розвитку і функціонування права» [9, с. 519].

О.Ф. Скакун пропонує таке визначення: «принципи права (від лат. *principium* – основа, засада) – загальноприйняті норми-ідеї найвищого авторитету, що слугують основними засадами правового регулювання суспільних відносин, спрямовують їх учасників на встановлення соціального компромісу і порядку» [10, с. 242].

О.В. Старчук визначає принципи права як «засадничі ідеї права, які визначають зміст і спрямованість його норм та характеризуються системністю, взаємоузгодженістю, загальнообов'язковістю, універсальністю, стабільністю, предметною визначеністю, загальнозначущістю й регулятивністю» [11, с. 42].

О.В. Петришин, С.П. Погребняк, В.С. Смородинський та інші автори підручника «Теорія держави і права» за редакцією О.В. Петришина пропонують розуміння принципів права як вихідних ідей, найбільш важливих, загальних і стабільних вимог, що сприяють утвердженню та захисту суспільних цінностей, визначають характер права та напрями його подальшого розвитку [12, с. 123, 124].

Отже, науковці наводять різні визначення поняття «принцип права». Крім того, намагаючись охопити багатогранність та основоположність цього поняття, акцентують увагу на основних ознаках принципів права.

Наприклад, авторами підручника «Теорія держави і права» за редакцією О.В. Петришина виділено такі ознаки принципів права:

- 1) спрямованість на утвердження, забезпечення і захист суспільних цінностей;
- 2) найбільш загальний, абстрактний характер;
- 3) визначають зміст системи права та її структурних елементів, а також напрями їх подальшого розвитку;

4) пріоритет над нормами права;

5) більша стійкість порівняно з правовими нормами, незмінність протягом тривалого часу;

6) закріплення зазвичай у джерелах права – нормативно-правових актах, судових прецедентах та інших документах [12, с. 123, 124].

О.В. Старчук до ознак принципів права в умовах ринкової економіки відносить системність, взаємоузгодженість, загальнообов'язковість, універсальність, стабільність, предметну визначеність, загальнозначущість, регулятивність [11, с. 42].

Автори підручника «Теорія держави і права» за редакцією М.Н. Марченко відзначають об'єктивну зумовленість принципів права економічним і соціально-політичним суспільним устроєм, соціально-класовою природою держави та права, пануючим політичним і державним режимом, політичною системою суспільства [9, с. 519–520]. Дослідники вказують на очевидну відмінність принципів феодального, рабовласницького й сучасного права, відмінності принципів сучасних романо-германської правової сім'ї та системи мусульманського права [9, с. 519–520].

О.Ф. Скакун вказує, що принципи права є історико-практичними за походженням (їх творить епоха, факти й події, сформована практика, потреби та інтереси людей) і універсальними за невизначеністю строку існування (мають різний «життєвий цикл») [10, с. 243].

О.В. Старчук не поділяє думки про історичний характер принципів права, яка висловлюється деякими вченими, оскільки, на думку науковця, «незважаючи на те, що в процесі історичного розвитку суспільства зі зміною соціальної, національної чи класової його структури змінювалися підходи до їх розуміння, але принципи залишалися тими ж самими» [11, с. 41].

Загалом, принципи права можуть бути визначені як засадничі, основні, керівні, визначальні ідеї права, яким притаманні, зокрема, такі ознаки, як регулятивність, системність, загальнообов'язковість, загальна значущість.

У рішенні від 7 вересня 1927 року у справі «Лотус» (Франція vs Туреччина) Постійна палата міжнародного правосуддя зазначила таке: «словосполучення «принципи міжнародного права», як воно зазвичай вживається, може означати лише міжнародне право, як воно застосовується між усіма державами, що належать до співтовариства Держав» [13, с. 16–17].

М.О. Баймуратов виокремлює такі особливості основних принципів міжнародного права:

– універсальність, вони є універсальними нормами міжнародного права, незаперечність і загальна обов'язковість;

– обов'язковий характер для всіх без винятку держав, незалежно від того, чи є вони членами ООН та інших суб'єктів міжнародного права;

– першість стосовно всіх інших норм системи міжнародного права;

– як виняток із загальних правил дії міжнародно-правових норм, основні принципи міжнародного права мають зворотну силу, що дозволяє їм поширювати свою дію на будь-яку норму, яка виникла раніше самого принципу, аж до її скасування і невизнання пов'язаних із нею наслідків;

– тільки діяння, що порушують принципи міжнародного права, розглядаються як міжнародні злочини;

– вони можуть бути правовою основою для регулювання міждержавних відносин за відсутності прямого регулювання [14, с. 35].

У підручнику «Міжнародне публічне право» вітчизняних науковців А.І. Дмитрієва, В.І. Муравйова, Ю.С. Шемшученка та Л.В. Губерського поняття основних принципів міжнародного права визначають так: «це система основоположних норм міжнародного права, які регулюють відносини між його суб'єктами і є критерієм правомірності міжнародних правотворчого і правозастосовного процесів, дійсності інших міжнародно-правових норм» [15, с. 196]. У зазначеному підручнику також виділено такі характерні ознаки й особливості основних принципів міжнародного права: 1) основоположний, засадничий характер, вони є внутрішньою нормативною основою всього міжнародного права; 2) загально-визнаність, універсальність, вони є найважливішими загальними нормами (нормами-принципами) міжнародного права; 3) імперативність, обов'язковість для всіх держав, їм мають відповідати інші міжнародно-правові норми; 4) вони є критерієм міжнародної законності [15, с. 167].

Н.Т. Блатова та Л.А. Маджорян виокремлюють такі особливості основних принципів міжнародного права, на відміну від рядових норм міжнародного права:

– загальне визнання і активне застосування у світовій практиці міждержавних відносин;

– універсальний характер;

– закріплення в конкретних правових нормах, у певних джерелах міжнародного права (у договорах, угодах, конвенціях, звичаях);

– взаємопов'язаність і взаємозалежність основних принципів [16, с. 167, 168].

Відтак науковці по-різному визначають основні принципи міжнародного права, акцентуючи увагу на тих або інших їхніх ознаках.

Преамбула Статуту Організації Об'єднаних Націй (далі – ООН) закріплює таке положення: «Ми, народи Об'єднаних Націй, переповнені рішучості <...> створити умови, за яких можуть дотримуватися справедливість і повага до зобов'язань, що випливають з договорів та інших джерел міжнародного права» [17].

Відповідно до пункту 2 статті 2 Статуту ООН, «всі Члени Організації Об'єднаних Націй добросовісно виконують взяті на себе по даному Статуту зобов'язання, щоб забезпечити їм всім в сукупності права та переваги, що випливають з приналежності до Членів Організації» [17].

Згідно з пунктом 6 статті 2 Статуту ООН, якою передбачені принципи діяльності ООН і членів ООН, зокрема принцип добросовісного виконання зобов'язань, «Організація забезпечує, щоб держави, які не є її Членами, діяли згідно з цими Принципами, оскільки це може виявитися необхідним для підтримання міжнародного миру й безпеки» [17].

Відтак можна зробити висновок, що Статут ООН закріплює норму щодо добросовісного виконання зобов'язань і передбачає можливість застосування своїх принципових положень, зокрема щодо виконання зобов'язань по даному Статуту, до держав, які не є членами ООН.

У Преамбулі Віденської конвенції про право міжнародних договорів від 23 травня 1969 року відзначається, що «принципи вільної згоди і добросовісності та норма *pacta sunt servanda* здобули загальне визнання», а також закріплюється теза про «рішимість народів Об'єднаних Націй створити умови, за яких може бути додержано справедливості і повагу до зобов'язань, що випливають з договорів» [18].

Стаття 26 Віденської конвенції про право міжнародних договорів закріплює, що «кожен чинний договір є обов'язковим для його учасників і повинен добросовісно виконуватись» [18].

Як зазначає Олексій Драчов, це положення Віденської конвенції однозначно вказує на встановлення засади добросовісного виконання міжнародних зобов'язань [19, с. 118].

Зазначені положення Віденської конвенції про право міжнародних договорів у такому самому формулюванні закріплені також у Віденській конвенції про право міжнародних договорів між державами і міжнародними організаціями або між міжнародними організаціями від 21 березня 1986 року [20].

Резолюцією Генеральної Асамблеї ООН 24 жовтня 1970 року було прийнято Декларацію про принципи міжнародного права, що стосуються дружніх відносин і співробітництва між державами відповідно до Статуту Організації Об'єднаних Націй, відповідно до якої закріплено обов'язковість принципів міжнародного права не лише для держав-членів ООН, але й для всіх держав світу: «Генеральна Асамблея <...> заявляє, що принципи Статуту, втілені в цій Декларації, становлять основні принципи міжнародного права, і тому закликає всі держави керуватися цими принципами у своїй міжнародній діяльності і розвивати свої взаємини на основі суворого дотримання цих принципів» [21].

У Декларації про принципи міжнародного права, що стосуються дружніх відносин і співробітництва між державами відповідно до Статуту Організації Об'єднаних Націй знайшов своє закріплення «принцип добросовісного виконання державами зобов'язань, узятих ними відповідно до Статуту» [21].

Декларація відзначає важливість добросовісного виконання зобов'язань державами: «добросовісне дотримання принципів міжнародного права, що стосуються дружніх відносин і співробітництва між державами, і добросовісне виконання відповідно до Статуту зобов'язань, узятих державами, мають дуже важливе значення для підтримання міжнародного миру й безпеки, для досягнення інших цілей Організації Об'єднаних Націй» [21].

Декларація про принципи міжнародного права, що стосуються дружніх відносин і співробітництва між державами відповідно до Статуту ООН закріпила принцип добросовісного виконання зобов'язань державами як основний принцип міжнародного права, його універсальність і передбачила роз'яснення змісту цього принципу.

Подальший розвиток і закріплення принцип добросовісного виконання зобов'язань отримав в Заключному акті Наради з безпеки та співробітництва в Європі, що був підписаний державами-учасниками Наради в Гельсінкі 1 серпня 1975 року та який як свою частину включив Декларацію принципів, якими держави-учасники будуть керуватися у взаємних відносинах [22]. Серед таких принципів у Заключному акті закріплено «Добросовісне виконання зобов'язань з міжнародного права» (десятий принцип).

Принцип добросовісного виконання зобов'язань чітко відображений у Статуті Організації американських держав, який встановлює таке: «міжнародний порядок включає обов'язково повагу до особистості, суверенітету та незалежності держав, а також добросовісне виконання зобов'язань, що випливають із договорів та інших джерел міжнародного права» (стаття 3, b) [23].

Те, що добросовісне виконання міжнародних зобов'язань належить до переліку основних принципів сучасного міжнародного права, зазначають зарубіжні й українські науковці, праці яких щодо цього питання можуть стати предметом окремого наукового дослідження.

Так, на думку радянського науковця О.І. Тіунова, «сенс принципу розкривається в тому, що це – визнана всіма державами і зафіксована у формі міжнародного договору чи міжнародно-правового звичаю, а також відображена в міжнародній моралі універсальна й кардинальна норма, що відображає в найбільш загальному вигляді зобов'язання суб'єктів міжнародного права дотримуватися зобов'язань, що випливають із загально-

визнаних принципів і норм міжнародного права, та відповідних йому договорів і угод, міжнародно-правових звичаїв, певних рішень міжурядових організацій, учасниками яких є дані суб'єкти, що слугує критерієм законності діяльності цих суб'єктів у сфері міжнародних відносин і є умовою стабільності, ефективності міжнародного правопорядку» [24, с. 68].

О.В. Задорожній зазначає, що зміст принципу добросовісного виконання міжнародних зобов'язань насамперед полягає в покладенні на держави обов'язку належним чином виконувати зобов'язання, взяті ними відповідно до Статуту ООН, свої зобов'язання відповідно до загально-визнаних принципів і норм міжнародного права та міжнародних договорів [25, с. 427].

Висновки. Добросовісне виконання зобов'язань визнане принципом міжнародного права у міжнародно-правових актах, у наукових працях і вирізняється ознаками, що дозволяють віднести його до основних принципів сучасного міжнародного права.

Література

1. Захарова Н.В. Выполнение обязательств, вытекающих из международного договора / отв. ред. Н.В. Миронов; АН СССР, Ин-т государства и права. М.: Наука, 1987. 138 с.
2. Словник іншомовних слів / за ред. О.С. Мельничука. URL: <http://slovopedia.org.ua/42/53407/288526.html>.
3. Словник іншомовних слів: 23 000 слів та термінологічних словосполучень / Уклад. Л.О. Пустовіт та ін. К.: Довіра, 2000. 1018 с.
4. Толковый словарь живого великорусского языка: в 4 т. / В.И. Даль. URL: <http://slovardalja.net/word.php?wordid=33183>.
5. Цвік М.В., Ткаченко В.Д., Богачова Л.Л. та ін. Загальна теорія держави і права: підручник для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл. / За ред. М.В. Цвіка, В.Д. Ткаченка, О.В. Петришина. Харків: Право, 2002. 432 с.
6. Ведерніков Ю.А., Папірна А.В. Теорія держави і права: навч. посібник. К.: Знання, 2008. 333 с.
7. Машков А.Д. Теорія держави і права: підручник. К.: ВД «Дакор». 492 с.
8. Актуальные проблемы теории государства и права: учеб. пособие / отв. ред. Р.В. Шагиева. М.: Норма: ИНФРА-М, 2011. 576 с.
9. Теория государства и права: учебник / Под ред. М.Н. Марченко. М.: Издательство «Зерцало», 2004. – 800 с.
10. Скакун О.Ф. Теорія права і держави: підручник. 4-е вид., допов. і переробл. Київ: Правова єдність «Алерта», 2014. 524 с.
11. Старчук О.В. Щодо поняття принципів права. Часопис Київського університету права. 2012. № 2. С. 40–43. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Chkup_2012_2_11.
12. Петришин О.В., Погребняк С.П., Смородинський В.С. та ін. Теорія держави і права: підручник для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл. / за ред. О.В. Петришина. Х.: Право, 2014. 368 с.
13. Judgement No. 9 in the Case of the S.S. "Lotus". 7 September 1927. Publications of the Permanent Court

of International Justice. Series A. No.10. P. 16–17. URL: http://www.icj-cij.org/files/permanent-court-of-international-justice/serie_A/A_10/30_Lotus_Arret.pdf.

14. Баймуратов М.О. Міжнародне право: підручник. Суми: ВТД «Університетська книга»; Одеса: «Астропринт», 2006. 424 с.

15. Дмитрієв А.І., Муравйов В.І. Міжнародне публічне право: навч. посібник / Відп. ред. Ю.С.Шемшученко, Л.В.Губерський; Київ. ун-т права, Ін-т міжнар. відносин Київ. нац. ун-ту ім. Т.Шевченка. К.: Юрінком Інтер, 2000. — 638 с.

16. Международное право: учебник / Под ред. Н.Т. Блатовой, Л.А. Маджорян. М.: Юридическая литература, 1979. 584 с.

17. Статут Організації Об'єднаних Націй. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_010.

18. Віденська конвенція про право міжнародних договорів від 23 травня 1969 року. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_118.

19. Драчов О. Принцип «*pacta sunt servanda*» як правова основа імплементації міжнародно-правових зобов'язань. Юридична Україна. 2010. № 5. С. 116–120.

20. Віденська конвенція про право міжнародних договорів між державами і міжнародними організаціями або між міжнародними організаціями від 21 березня 1986 року. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_a04.

21. Декларація про принципи міжнародного права, що стосуються дружніх відносин і співробітництва між державами відповідно до Статуту Організації Об'єднаних Націй від 24 жовтня 1970 року. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_569/.

22. Заключний акт Наради з безпеки та співробітництва в Європі від 1 серпня 1975 року. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/994_055.

23. Charter of the Organization of American States. URL: http://www.oas.org/en/sla/dil/inter_american_treaties_A-41_charter_OAS.asp.

24. Тиунов О.И. Принципы соблюдения международных обязательств. М., 1979.

25. Задорожній О.В. Порушення агресивною війною Російської Федерації проти України основних принципів міжнародного права: монографія. Київ: К.І.С., 2015. 712 с.

Анотація

Богатчук Д. П. Щодо віднесення добросовісного виконання зобов'язань до основних принципів сучасного міжнародного права. – Стаття.

Статтю присвячено дослідженню питання, чи є норма про добросовісне виконання зобов'язань принципом сучасного міжнародного права.

Ключові слова: добросовісне виконання зобов'язань, принцип права, основні принципи міжнародного права.

Аннотация

Богатчук Д. П. Касательно отнесения добросовестного выполнения обязательств к основным принципам современного международного права. – Статья.

Статья посвящена исследованию вопроса касательно того, является ли норма о добросовестном выполнении обязательств принципом современного международного права.

Ключевые слова: добросовестное выполнение обязательств, принцип права, основные принципы международного права.

Summary

Bohatchuk D. P. Regarding attribution of performance of obligations in good faith to the basic principles of the modern international law. – Article.

The article deals with issue of attribution of the rule on performance of obligations in good faith to the basic principles of the modern international law.

Key words: performance of obligations in good faith, principle of law, basic principles of the international law.